

מאתגרי עליה לשיח זהויות: יהודי צפון הקווקז ומזרחו בחברה הישראלית¹

אליסה אברמוב*

תקציר

במאמר זה מוצג מחקר הבוחן את תפיסותיהם של יהודים עולים מצפון הקווקז ומזרחו (היהודים ההרריים) בנוגע למקומם ומעמדם בחברה הישראלית. עלייה ותהליכי השתלבות של עולים במדינה חדשה מלווים בקשיים הנובעים מהבדלי תרבות ומנטליות. מצב זה יכול להביא לתהליכים נמרצים במערך מאפייני הזהות של המהגרים הנדרשים להתאים את עצמם לחברה החדשה. עיקר חידושו של המחקר הוא בחשיפת ההתנגשות המתקיימת בין מאפייני זהות שונים שהתגלו במעבר מתרבות לתרבות ובחינת ההשלכות של מפגש הזהויות של בני העדה עם החברה הקולטת על הדימוי הקבוצתי והמעמד החברתי. המחקר נסמך על 30 ראיונות עומק עם בני העדה שהגיעו לישראל עם גלי העלייה של שנות התשעים. הממצאים מצביעים על קונפליקט תרבותי וחברתי בולט בקרב צעירים מהדור וחצי והדור השני, הנובע משלילתה ומאי-שילובה של תרבותם מהקווקז בחברה הישראלית. כמו כן עולים הבדלים בין מבוגרים מהדור הראשון לצעירים מהדור וחצי והדור השני ביחס לשיח הזהויות וההשתלבות החברתית-התרבותית בחברה הישראלית.

מילות מפתח: עלייה, יהודי קווקז, יהודים הרריים, זהות

* אליסה אברמוב, דוקטורנטית במחלקה לתולדות ישראל ויהדות זמננו, אוניברסיטת בר-אילן

מבוא

יהודי צפון הקווקז ומזרחו (היהודים ההרריים) היא קהילה עם מסורת יהודית עתיקה ומורשת תרבותית עשירה. עם זאת נדחקה הקהילה למקום שולי בעולם המסורות היהודיות בחברה הישראלית. גם המחקר אודות תפוצה זו מועט. אף כי יהדות זו הייתה משולבת בתהליכים בולטים בהיסטוריה היהודית של העת החדשה בכלל ובמזרח אירופה בפרט, ביניהם: השכלה ומודרניזציה, ציונות, המהפכה הקומוניסטית, השואה ומלחמת העולם השנייה. במהלך המאה התשע-עשרה ועד שלהי המאה העשרים ישבו יהודים אלה בעיקר בצפון הקווקז ובמזרחו. ריכוזים גדולים היו בערים מחצ'קלה (Makhachkala) ודרבנט (Derbent) ברפובליקה של דאגסטאן; בעיר נאלצ'יק (Nalchik) ברפובליקה קברדינו-בלקריה; בגרוזני (Grozny) בירת הרפובליקה הצ'צ'נית; במחוז סטוורופול (Stavropol Krai) בפדרציה הרוסית; בבאקו (Baku), קובה (Quba) ובכפרים קטנים נוספים ברפובליקה האזרית. על אף הפיזור הרב, היהודים באזורים אלה השתייכו ליחידה תרבותית אחת, עם לשון יהודית ייחודית ומנהגים משותפים (אלטשולר, 1990).

בני הקהילה קראו לעצמם "ג'והור", שפירושו "יהודי" בלשונם. לשון זו מיוחסת למשפחת הלשונות האיראניות, ניב של פרסית יהודית הכולל מילים אזריות ועבריות (שפירא, 2010). אזור הקווקז ממוקם בגבול בין אירופה לאסיה ובין הים הכספי לים השחור. ההיסטוריה של האזור מתאפיינת בשורה ארוכה של מלחמות וכיבושים. במשך תקופות ארוכות היה מעט פיקוח חיצוני על אכיפת החוק והסדר, לכן התהוו קבוצות של הגנה עצמית וביטחון הדדי. היהודים באזורים אלה, כמו עמים מקומיים אחרים, פיתחו מערכת קהילתית עם מנהגים ומוסכמות חברתיות המתאימים לתנאי המקום. בין המאות השבע-עשרה והתשע-עשרה הרי הקווקז היוו מקום אסטרטגי בשל מיקומם בין שלש אימפריות: האימפריה העות'מאנית, האימפריה הפרסית והאימפריה הרוסית. הרוסים החלו לכבוש את צפון הקווקז במאה השמונה-עשרה, אך בפועל רק לאחר הסכמים בין האימפריות ודיכוי המרד המקומי הגדול בשנת 1859 חל תהליך של החלת החוק הרוסי בכל אזור הקווקז (Marshall, 2010).

קהילות יהודי צפון הקווקז ומזרחו חיו יותר ממאה שנים תחת שלטונות הקיסרות הרוסית והשלטון הסובייטי שקם לאחר מהפכת 1917. במהלך שנים אלה היו כל עמי הקווקז, והיהודים בפרט, חשופים להשפעות רבות אשר חלחלו לתוך חייהם וחוללו בהם שינויים עמוקים (אלטשולר, 1990). התמורות הקיצוניות של המשטר הקומוניסטי הביאו לתהליכי חילון מואצים, לרפורמות בתרבות ובחינוך, להגירה פנימית מהכפר אל העיר וכיוצא בזה גם שינויים מהותיים במבנה הקהילתי. חלק מההשלכות של תהליכים אלו היו טשטוש הזהות הדתית והתפרקות מסגרת המשפחה המסורתית. אלה הוסיפו על הקשיים בקליטת העולים בני העדה בשנות השבעים ובשנות התשעים. משבר הקליטה הגדול שהיה מלווה לעלייה הגדולה מחבר המדינות פגע קשות בחוסן חברתי של קהילות היהודים ההרריים בישראל. תיוג שלילי ושוליות חברתית השפיעו על הדימוי העצמי של בני העדה (ברם, 2010).

מטרתו של מחקר זה הוא לשקף את תהליך ההשתלבות של יהודי הקווקז שעלו בשנות התשעים מנקודת מבטם של העולים. מחקר זה מוסיף נדבך חשוב בחקר זהותם של יהודי הקווקז בישראל בכך שהוא מציג את תפיסותיהם בנוגע למקומם בחברה הישראלית ולשילובם

החברתי, וכן בוחן את הקונפליקטים העולים מן המעבר מתרבות לתרבות ואת ההשלכות שיש למפגש בין זהויות העולים עם החברה הישראלית.

קליטת העלייה של יהודים מצפון הקווקז ומזרחו בישראל

יהודי צפון הקווקז ומזרחו עלו לארץ ישראל במשך דורות רבים מתוך זיקה דתית. עם ייסוד התנועה הציונית והתפשטותה הצטרפו גם יהודים בקווקז לפעילות הציונית, לגלי העלויות הציוניות וההתיישבות. מבין המתיישבים בני העדה היו דמויות בולטות בהיסטוריה של בניין הארץ ופיתוח תרבות יהודית ישראלית, אך יהדות זו לא זכתה לקחת חלק משמעותי בעלויות הציוניות המאוחרות יותר. מהפכת אוקטובר 1917 וכינון המשטר הסובייטי הביאו למדיניות הגירה נוקשה אשר מנעה יציאת יהודים מגבולות ברית המועצות החל משנות העשרים (אלטשולר, 1990). רק בשנות השבעים, כאשר ניתנו באופן מוגבל היתרי יציאה ליהודים, הצליחו לעלות לארץ כ-10,000 יהודים מצפון הקווקז ומזרחו (כהן, 1982). על אף היותם הקבוצה האתנית הקטנה ביותר מבין יהודי ברית המועצות, שיעורי העלייה שלהם עלו באופן יחסי על קבוצות עולים אחרות בשנים אלו (אלטשולר 1990). הפעם העולים נתקלו בקשיי קליטה והשתלבות מרובים. הגורמים לכך קשורים הן לתמורות שהעולים עברו תחת המשטר הסובייטי אשר השפיעו על מצבם הרוחני והכלכלי והן למחדלים הרבים שהיו בקליטת עולים מצד רשויות הקליטה בארץ. בני העדה תיגו כקבוצה נחשלת ונוצרו תפיסות סטראוטיפיות ובידול תרבותי (מלכה, 2007). העלייה הגדולה ביותר של יהדות צפון הקווקז ומזרחו הגיעה לישראל עם גלי העלייה הרוסית בשנות התשעים משבטלו חוקי ההגירה ונפתחו שערי ברית המועצות. על-פי נתונים של משרד העלייה והקליטה (2017), עלייה זו מנתה כ-64,000 נפשות.

המחקרים והסקרים שנערכו מטעם רשויות הקליטה להפקת לקחי הקליטה בעלויות של שנות השבעים הצביעו על הצורך להתייחסות לצרכים הקונקרטיים של יהודי צפון הקווקז ומזרחו בנושאי דיור, חינוך ותעסוקה (אבידור, 1976; כהן 1982) אך המלצות אלה לא יושמו או יושמו חלקית בקליטת הגל הגדול של העולים בני העדה שהגיעו יחד עם העלייה הרוסית בשנות התשעים. בהקשר זה, המחדל הבולט ביותר היה המשך קליטת העולים ביישובי פריפריה. לפי דו"ח מטעם המשרד לקליטת העלייה משנת 1982, עולה כי אחד מהגורמים לקשיי הקליטה של עולי הקווקז בשנות השבעים היה אכלוסם ביישובי פריפריה הסובלים ממצוקה ואבטלה. על-פי הדו"ח הייתה זו טעות לשלוח עולים אלה ליישוב כמו אור עקיבא. ההמלצות שגובשו הן שלבני קבוצת עולים זו יש לבחור ישובים בעלי תשתית כלכלית, חברתית וחינוכית חזקה, ולא לאכלסם ביישובים שיש בהם את הפרמטרים "משתנים נבחרים למדידת המצוקה בישובים עירוניים" כפי שפורסמה על-ידי משרד העבודה והרווחה (כהן, 1982).

לתהליך הפקת הלקחים לא הייתה תכלית יישומית מכיוון שהחל ממאי 1987 נכנסה שיטה חדשה לקליטת עולים. עוצב מסלול של "קליטה ישירה" המהווה חלופה למסלול המקובל של מסגרות מעבר, בעיקר מרכזי קליטה. מדיניות "הקליטה הישירה", שננקטה לגבי מרבית העולים מחבר המדינות נועדה לתקן את שגיאות העבר ולאפשר לכל עולה לבחור היכן יתגורר ובמה יעבוד. הרשות המקומית הוצבה כגוף המוביל בתהליך הקליטה במישור המקומי ונקבעו מענקים כספיים לתמיכה בעולים בשנים הראשונות לשהותם בארץ (סבר, 2000). יחד עם זאת, גודל העיר היה פרמטר בקליטה הישירה. ערים קטנות קלטו יותר מערים גדולות על מנת להגדיל אותן ערים קטנות. וכן בעקבות מאמצי המדינה לנייד את העולים לפריפריה ניתנו

תמריצים לעולים באזורי פיתוח הבאים: אור עקיבא, פרדס חנה, חדרה, טירת הכרמל, נשר-תל חנן, קריית ביאליק, קריית אתא, קריית ים, צור שלום, לוד, באר שבע ואשקלון. ברוב הערים האלה כבר היה ריכוז גבוה של יהודים מאזור הקווקז שעלו בשנות השבעים. העולים החדשים העדיפו להתיישב בקרבת קרובי משפחתם שישבו באזורי פיתוח ורשויות הקליטה עודדו נטייה זו. כך נוצרו ריכוזים מסיביים של בני העדה בערי פריפריה כמו אור עקיבא, באר שבע, חדרה ועכו. ואילו ההבטחות לתמריצים וההטבות בחלקן הגדול לא קוימו. כלומר לא התקיימו התנאים הבסיסיים להצלחתו של מסלול הקליטה הישירה (תיק קליטה ישירה, 1986-1990).

נוצר משבר קליטה בערי פריפריה כדוגמת אור עקיבא. בשנת 1994 באור עקיבא שמנתה 16,000 תושבים, היו כבר כ-6,000 עולים מקווקז וכ-2,000 עולים מרוסיה. העולים המשיכו לזרום לעיר בעקבות מדיניות הקליטה הישירה, ועומס העולים על היישוב יצר קושי בטיפול בהם על-ידי הגופים הציבוריים. נוצר משבר במוסדות החינוך כאשר בכל כיתה בממוצע למדו 40 תלמידים, עם רוב לילדי העולים. דווח על מצב קשה אצל משפחות רבות מבני העדה כתוצאה מאבטלה, היעדר מקורות פרנסה, קשיי הסתגלות ותפקוד. בשנת 1995 מנהל המחוז של אור עקיבא הציג את מקור הבעיה כהגעתם של עולים רבים בני העדה הקווקזית ישירות משדה התעופה לעיר. ראש העיר ביקש לצמצם את הסיוע בשכר הדירה ולא לעודד עולים לרכוש דירות בעיר. בישיבות של ועדות הנהלת לשכת השר לקליטת עלייה כונתה סוגיה זו באור עקיבא "הבעיה הקווקזית בעיר" (תיק לשכת השר יאיר צבן - עולים מארצות מצוקה קווקזים, 1992-1994). בנוסף, חוסר הקצאת התקציבים למימוש תוכנית הקליטה, חוסר בהירות וחוסר סדר בין תפקידי הרשות המקומית ומשרד הקליטה חיבלו בהצלחת תהליך הקליטה הישירה (סבר, 2000).

ב-21 לפברואר 1993 החליטה ועדת השרים לקליטת עלייה להכיר בצרכים המיוחדים של אוכלוסיית "היהודים ההרריים" העולים מקווקז. לצורך כך הוקמה ועדה בין-משרדית לגיבוש תוכנית קליטה מתוגברת. במסגרת הוועדה הוחלט ללכת בדרך משולבת של קליטה על בסיס קריטריונים אוניברסליים ומסלול לקליטה ייחודית. ההערכות היו שצפויים לעלות עוד בין 15,000-30,000 יהודים מארצות הקווקז. גובשה תוכנית לקליטה מתוגברת בתחומי דיור, חינוך, קליטה חברתית ותעסוקה. הפתרון לדיור היה לאכלס את בני העדה בקבוצות קטנות באזורי פריפריה כמו נצרת עילית, מגדל העמק, אשקלון וקריית גת. בתחום החינוך הוחלט בין היתר על הוצאת חלק מהילדים לפנימיות במסגרת האגף לחינוך התיישבותי, וכן עבודה של גורמי קליטה מול הורים לשינוי תפיסתי כלפי החינוך ובית הספר. במסגרת התוכנית עלה צורך במחקר אנתרופולוגי שיתבצע בקרב העולים מקווקז שיאתר את צרכיה של האוכלוסייה בארץ. בפועל, עד אמצע שנות התשעים לא הוקצו מספיק משאבים עבור הסעיפים השונים בתוכנית לעלייה מתוגברת. העברת אחריות תקציבית בין משרדים שונים גרמו לשיתוק מערכתי והתוכנית לא מומשה במלואה.

הסחבת הביורוקרטית וחוסר יכולת התקשרות עם העובדים בשירות הציבורי הובילו פעמים רבות לתחושות תסכול ועם בקרב העולים. כך למשל, עובדי משרד הקליטה בלשכות חדרה ועכו התלוננו שהם נתונים להתקפות אלימות מצד העולים יוצאי הקווקז. הגיעו דיווחים על התפרצויות זעם אלים של משפחות שנותרו ללא כל פתרון דיור. אנשי חינוך דיווחו על פער תרבותי של העולים ותיארו את בני הקהילה כמוזנחים אשר אין באפשרותם לספק מזון, לבוש

מתאים וספרי לימוד לילדיהם. המחדלים העיקריים בקליטתם של יהודי הקווקז באווירה זו, נוגעים לדפוסים שנקט בהם הממסד. לפחות עד 1993 לא גובשה תוכנית אחידה עם תקציב לקליטת יהודי הקווקז והתייחסות לצרכיה כקבוצה נפרדת (תיק לשכת השר יאיר צבן - עולים מארצות מצוקה קווקזים, 1992-1994). הגישה של הגורמים המטפלים הייתה טיפולית, שתפסה את העולים כנצרכים, בעלי מצב ירוד וברמת מודעות נמוכה מדי בכדי להתנהל באופן בלתי תלוי. הדבר התבטא באי-שיתוף של מנהיגות העדה בהחלטות הקשורות לגורל העולה (ברם, 2003), ולמעשה עד אמצע שנות התשעים לא התקיים כלל דיאלוג המשתף את מנהיגי העדה במדיניות הממסדית. שילוב גורמים של מעמד כלכלי, קשיי קליטה ויחס מפלה של החברה בעקבות שונות אתנית הביאו ליצירתו של דימוי שלילי של העולים מצפון הקווקז ומזרחו ודחיקת הקבוצה לשוליים כלכליים וחברתיים (מלכה, 2007).

במאמר זה יעשה ניסיון לשקף את תהליך ההשתלבות של העולים בשנות התשעים מנקודת מבטם תוך התייחסות לצרכים הנגזרים מהעולם התרבותי והערכי שלהם. המאמר יעסוק בשאלות: כיצד יהודי הקווקז שעלו בשנות התשעים, רואים ומעריכים את האתגרים שניצבו בפניהם במפגש עם החברה הישראלית? מה ניתן ללמוד על תוצאות המפגש של העולים עם החברה הישראלית מתמונת המצב שהם עצמם מציגים? לאור השינויים הדינמיים באפיוני הזהות המתחוללים היום, כיצד מגדירים יהודי הקווקז את זהותם ומה הם הגורמים המשפיעים על עיצוב הזהויות בקרב בני הקהילה בישראל? מטרתו של מחקר זה להציג את תפיסותיהם של יהודי הקווקז בנוגע למקומם בחברה הישראלית ולשילובם החברתי, וכן לבחון את הקונפליקטים העולים מן המעבר מתרבות לתרבות ואת ההשלכות של המפגש בין זהויות בחברה הישראלית.

זהות והגירה

על-פירוב, מושג הזהות בהבנה הפוסט-מודרנית מוצג בהקשר הרחב של התרבות. מאפייני הזהות של הפרט וכן הנורמות, הקודים החברתיים והאישיים בזהותו נגזרים כולם מהרקע התרבותי. בתנאים שבהם מיטשטשים גבולות התרבות כמו במצב של הגירה, תהליך עיצוב הזהות נעשה תוך מפגש עם ה'אחר'. ה'אחר' הזה, המציב אלטרנטיבה להגדרת הזהות של הפרט, הוא בסיס לתהליך הדינמי שבו הפרט מבנה את זהותו על מרכיבי השונים. (עזר, 2004; ספקטור-מרזל, 2008).

גורם מעצב זהות בולט הוא מוסד המשפחה, סוכן החברות הראשוני של האדם, המהווה נדבך חשוב בעיצוב אישיותו. ממצאים מצביעים על כך שלרקע האתני של המשפחה יש השפעה על רמת האמון בבני אדם בקרב דור שלישי של מהגרים. במילים אחרות, מידת האמון בקרב דור שלישי מועברת בירושה והיא יציבה לאורך זמן, משום שלמאפיין זהות זה יש שורשים עמוקים שאינם נפגעים מהתנסויות חדשות (Uslaner, 2008). מאפיין זהות אחר הוא השפה. השפה, מלבד היותה כלי העונה על הצורך האנושי בהעברת מסרים, משקפת עולם ערכי ייחודי של דובריה (וורף, 2004; סוברן, 2006; Chomsky, 1965). כחלק מבניית הזהות מתמודד המהגר גם עם קשיי השפה. שינוי שפה הוא חלק משמעותי בתהליך ההגירה, ולעיתים מהווה את הקושי העיקרי בו. השפה מסייעת בתהליך ההיטמעות החברתית ובכך מהווה אמצעי עיקרי להנעת תהליך של הסתגלות חברתית (עזר, 2004). מאפייני זהות כמו דת ולאומיות הם בסיס לזהות

קולקטיבית, לצד המשאבים הרוחניים והחומריים, ועונים על הצורך האנושי בשייכות (גרינפלד, 2002).

מרכיבי הזהות השונים מעצבים דפוסים ונורמות ייחודיים. בתהליך ההגירה של בני תרבות אחת לתרבות אחרת, עלולה להיווצר התנגשות בין הנורמות והערכים של המהגרים עם אילו של התרבות המארחת. מצב כזה עלול לערער את זהותם של המהגרים וליצור קונפליקט הנובע מהפער בין תרבות המוצא לתרבות הקולטת. למשתנה של הקונפליקט התרבותי נוסף גם ההיבט החברתי. כלומר, לקונפליקט התרבותי יש השלכות חברתיות מבניות, המציבות את המהגרים בתחתית סולם הריבוד החברתי-כלכלי-פוליטי. במצב של קונפליקט חברתי, קבוצות חזקות בחברה הופכות נורמות לחוק. קבוצות מהגרים שאינן מצייתות לנורמות חוק אלה מתווגות כ"סוטות" או עברייניות. ההזדמנויות לניעות חברתית הן מראש מצומצמות. הדבר מביא מצד אחד לעלייה ברמת הלכידות החברתית של המהגרים עצמם אך מצד שני יוצר גטאות אתניים. הקונפליקט התרבותי-חברתי מעורר גם קונפליקט בין הדורות. ההורים מנסים לשמר את העולם הישן, אך הילדים מהדור וחצי ומהדור השני עוברים תהליכי סוציאליזציה המותאמים לתרבות החברה הקולטת. השאיפה של הצעירים להסתגל לנורמות החברה המארחת מביאה לעיתים קרובות למרידה בתרבות ההורים שהיא בעיניהם מכשול המעכב את השתלבותם בחברה. השתלבות הצעירים מביאה תדיר לחילופי תפקידים בין הורים לילדים ולתלות ההורים בילדיהם (אדלשטיין, 2001).

דפוסים אלו מציגים תהליך של הסתגלות לפי מידת הזיקה של המהגר לתרבות המוצא שלו מול התרבות החדשה. דפוסים המשקפים את התהליכים הנפשיים בהגירה עוסקים לרוב בהתמודדות פסיכולוגית עם עזיבת ארץ המוצא והסתגלות לארץ החדשה. חוקרים משווים תהליך רב-שלבי זה לתהליך התמודדות עם אובדן, אבל ושכול. מירסקי (2005) בספרה "סיפורי הגירה" מציעה גישה הרואה בהגירה חלק מתהליך התפתחותי הנמשך כל החיים ומעמיד במבחן את כלל הכוחות הפסיכולוגיים של האדם: אובדן ופרידה, התבגרות וגדילה. לפי מודל זה, הגרעין הפסיכולוגי של ההגירה הוא תהליך פרידה-אינדיבידואליזציה הרואה בהתפתחות סדרה של שלבי התמודדות עם קונפליקט בסיסי בין צרכי תלות לבין דחפים של עצמאות. תהליך זה מתרחש בשלבי התפתחות מוקדמים בגיל ההתבגרות ולמעשה במהלך כל שניו חשוב בחיים. בתהליך הסתגלותו של המהגר הוא נקרע בין קשרים רגשיים ישנים למולדתו לבין קשרים רגשיים חדשים בארץ ההגירה. היחסים עם נציגי החברה החדשה (סוכני קליטה, בני משפחה, ממונים בעבודה ועוד) מתאפיינים ביחסי תלות ומאבקי עצמאות. כאשר עומדים לרשות המהגרים משאבים אישיים ותנאים חיצוניים טובים דיים, ההגירה עשויה לשמש הזדמנות לצמיחה. אך בהיעדר התנאים המתאימים ההגירה עשויה לגרום למצוקה. ההתדיינות הפנימית הממושכת עתידה להביא להמשך ההתפתחות ולגיבוש הזהות והיצוג העצמי ולגיבוש כולל של כלל האישיות הבוגרת.

בשיח הזהויות המתקיים בתהליך הגירה, תופסת מקום מרכזי ההזדהות האתנית המשתנה בהשוואה רב-דורית (לב ארי, 2012). קיימים הבדלים בחוויותיהם של מהגרים שהגיעו כילדים מתבגרים, צעירים, בגיל העמידה או קשישים. על-פי ההבחנה הנהוגה במחקר, דור ראשון להגירה היא הגדרה לדור ההורים אשר בחר לעזוב את מדינת המוצא ולהשתקע במדינה החדשה. דור וחצי מגדיר מי שהיגרו כילדים גדולים או בגיל ההתבגרות לאחר שהתחנכו בארץ

המוצא. בני הדור השני, הם אלה שהיגרו עד גיל שמונה או נולדו במדינה החדשה. מהגרים בני הדור וחצי מעוררים עניין מחקרי מיוחד בהקשר זה. מאחר שעברו לארץ החדשה כילדים ובני נוער, לאחר שבילו חלק משנותיהם המכוננות בארץ המוצא, נמצא כי הקונפליקט התרבותי בין העבר להווה הוא עוצמתי במיוחד. קבוצה זו מתמודדת עם שאלות נוקבות של נאמנות וזיקה תרבותית (Remennick, 2003; לב ארי, 2010).

מעריך המחקר

המחקר האיכותני המוצג כאן תכליתו, כאמור, להציג את תפיסותיהם של יהודי הקווקז בנוגע למקומם בחברה הישראלית ושילובם החברתי, לבחון את הקונפליקטים העולים מן המעבר מתרבות לתרבות ואת ההשלכות של המפגש בין זהויות בחברה הישראלית. המחקר נערך באמצעות ראיונות עומק מובנים למחצה שחשפו ממד עומק בתפיסת עולמם של המרואיינים ופתחו צוהר לערכיהם ולאמונותיהם. שיטה זו אפשרה, כמו כן, לבחון את תגובותיהם של העולים לחוויות הקשורות לעלייה, לקונפליקטים ולקשיים הנובעים ממצבם.

המחקר כלל 30 ראיונות עומק מובנים למחצה, שנערכו באמצעות שאלות פתוחות המחולקות לשלושה מקבצים. המקבץ הראשון כולל שאלות המתחקות אחר תפיסתיו של המרואיין בנוגע לזהותו ולרכיבי זהותו. המקבץ השני כולל שאלות המתחקות אחר העלייה לארץ והמפגש עם החברה הישראלית מנקודת מבטו של המרואיין. המקבץ השלישי כולל שאלות המתחקות אחר מידת השתלבותו של המרואיין בחברה הישראלית וכן וראיית מקומו ומקומם של יוצאי הקווקז בחברה הישראלית. בכל שאלה נכללו גם שאלות מנחות המאפשרות הכוונה של מרואיינים שהתקשו להבין את השאלה או התקשו להביע את עצמם. שאלות הנוגעות לפרטים אישיים נשאלו בסוף.

אוכלוסיית המרואיינים התפלגה בין דור ראשון, דור וחצי ודור שני של מהגרים. מטבלת ריכוז הנתונים הדמוגרפיים עולה כי אוכלוסיית המרואיינים הייתה ברובה אוכלוסייה צעירה: 16 מתוך 30 המרואיינים הם בשנות העשרים לחייהם והיתר מבוגרים יותר. המרואיינים עלו בגילאים שונים, מגיל שנה עד גיל 57. מן הטבלה אפשר ללמוד כי למרואיינים עיסוקים שונים ומגוונים והמצב הכלכלי שלהם נע לרוב בין מצוקה כלכלית לרווחה חלקית. להלן ריכוז הנתונים הדמוגרפיים של המרואיינים:

טבלה מספר 1: ריכוז הנתונים הדמוגרפיים של המרואיינים

מס' מרואיין	מין	גיל	ארץ מוצא	שנת עלייה	גיל עלייה	עיסוק	מצב כלכלי	רמת דתיות
1	זכר	25	אזרבייג'ן	1994	5	סטודנט להנדסת מכונות	פרנסה בלבד	מסורתי
2	זכר	28	דאגסטן	1994	8	די ג'יי הפקות אירועים	רווחה חלקית	מסורתי
3	נקבה	51	אזרבייג'ן	1997	35	עקרת בית	פרנסה בלבד	מסורתית
4	זכר	37	דאגסטן	1990	13	שיווק	פרנסה בלבד	מסורתי
5	נקבה	27	דאגסטן	1993	6	רפרנטית ביטוח	רווחה חלקית	דתייה
6	זכר	31	אזרבייג'ן	1994	11	סטודנט להנדסת מכונות	פרנסה בלבד	מסורתי
7	זכר	26	אזרבייג'ן	1995	7	סטודנט לכימיה תרופתית	פרנסה בלבד	מסורתי
8	נקבה	60	אזרבייג'ן	2004	50	מטפלת	מצוקה כלכלית	מסורתית
9	זכר	29	אזרבייג'ן	1993	8	סטודנט להנדסאי בניין	פרנסה בלבד	מסורתי
10	זכר	23	קזחסטן	1997	6	שירות לקוחות	פרנסה	חילוני
11	נקבה	26	דאגסטן	1992	4	פיתוח תוכנה	מצוקה כלכלית	מסורתית
12	נקבה	34	אזרבייג'ן	1995	15	דוקטורנטית למינהל ציבורי	רווחה חלקית	חילונית
13	זכר	29	דאגסטן	2002	17	סטודנט להנדסה אזרחית	מצוקה כלכלית	חילוני
14	זכר	25	אזרבייג'ן	1996	7	סטודנט לכלכלה	רווחה חלקית	מסורתי
15	נקבה	77	אזרבייג'ן	1994	57	גמלאית	רווחה חלקית	מסורתית
16	זכר	23	דאגסטן	1996	5	סטודנט במכונה	מצוקה כלכלית	מסורתי
17	זכר	30	דאגסטן	91	7	סטודנט תעשייה וניהול	פרנסה בלבד	חילוני
18	זכר	24	דאגסטן	2002	12	עובד בחברת בנייה	רווחה חלקית	מסורתי
19	זכר	23	דאגסטן	1995	4	קצינה בצבא	רווחה חלקית	מסורתי
20	זכר	34	דאגסטן	1992	12	מנהל מחלקה בעירייה	רווחה חלקית	מסורתי
21	זכר	27	אזרבייג'ן	1995	8	סטודנט הנדסת חשמל	פרנסה בלבד	חילוני
22	נקבה	57	אזרבייג'ן	1995	38	עובדת בקונדיטוריה	מצוקה כלכלית	מסורתית
23	זכר	28	דאגסטן	1990	4	בעל עסק	פרנסה	מסורתי
24	נקבה	24	אזרבייג'ן	1991	1	סטודנטית לכלכלה	מצוקה כלכלית	מסורתית
25	זכר	33	צ'צ'ניה	1994	13	ראש עמותה	רווחה מלאה	מסורתי
26	נקבה	38	רוסיה	1992	16	חוקרת	פרנסה	דתייה לאומית מסורתית
27	נקבה	24	דאגסטן	1993	3	סטודנטית להנדסת תעשייה וניהול	פרנסה בלבד	חילונית
28	זכר	62	אזרבייג'ן	2000	48	שיפוצניק	פרנסה בלבד	מסורתי
29	נקבה	55	אזרבייג'ן	1999	40	מטפלת סיעודית	פרנסה בלבד	מסורתית
30	זכר	24	דאגסטן	2001	11	סטודנט תעשייה וניהול	פרנסה	מסורתי

ממצאים

הממצאים העולים מתוך ראיונות העומק משקפים את דינמיקת הזהויות אשר נוצרה אצל יהודי הקווקז כתוצאה מהמפגש עם החברה הישראלית ואת התפיסות והעמדות שלהם בנוגע למקומם בחברה הישראלית. נושאים אלה נבדקו מכמה היבטים: (1) מאפייני זהות וערכים המעצבים את תפיסת עולמם של היהודים ההרריים; (2) יחסם של בני העדה לגורמים המסייעים להשתלבותם בחברה הישראלית ולגורמים המעכבים אותה; ו-(3) התייחסותם לתהליכי שינוי תרבותיים וחברתיים ודרכי ההתמודדות עם מעמדם החברתי-כלכלי בישראל.

1. מאפייני זהות וערכים המעצבים את תפיסת עולמם של יהודי הקווקז

בכל הנוגע להגדרה עצמית נמצא כי ההבדל המהותי הוא בין מרואיינים צעירים בני דור וחצי ודור שני אשר גדלו בתוך החברה הישראלית לבין מרואיינים מבוגרים מהדור הראשון אשר עלו בגיל מבוגר יחסית. רוב המרואיינים בני 20-35 בני דור וחצי ודור שני הגדירו את עצמם בראש וראשונה כיהודים, מקצתם הגדירו את הזהות הישראלית ואת הזהות הקווקזית בתור מעצבי זהות שווי-ערך אך משניים לזהות היהודית. מרואינת מספר 11 (בת 26) מתארת את תחושתיה:

אני לא מרגישה ישראלית, למרות שאני במצב חברתי טוב, מסיימת תואר בהנדסת מחשבים, השתלבתי בעבודה טובה. בבית הספר תמיד הייתי ב"מגניבים" ותמיד הייתי מקובלת בחברה הישראלית. אבל אני לא מרגישה ישראלית. יהודייה כן אבל ישראלית לא. אני פשוט לא כמוהם [...] זאת תרבות אחרת. אני מרגישה את ההבדל. אבל היום גם לקווקזים אני לא מרגישה קשורה, נכון שחבר שלי ובעלי לעתיד הוא קווקזי, אבל הוא כמוני. אני מרגישה ששנינו על הגדר, כי אנחנו לא קווקזים וגם לא ישראלים.

מרואיין מספר 1 (בן 25) מייחס פחות חשיבות לזהות הקווקזית שלו אף-על-פי שהיא "חלק ממנו", ונוטה להגדיר את עצמו "ישראלי". כמוהו, מרואיין מספר 14 (בן 25) סבור שכדי להשתלב בחברה עליו להשתדל לא להבליט את ה"קווקזיות" שבו. לעומת הצעירים, מרואיינים מהדור הראשון (35-80) מגדירים את עצמם דרך זהות לאומית אך כעין מאזניים: על כף מאזניים אחת מונחת זהות הלאום של ארץ המוצא ועל הכף האחרת מונחת הזהות הישראלית הנובעת מהיותה של ישראל מדינת הלאום של העם היהודי. מרואינת מס' 8 (בת 60) מגדירה את זהותה כך:

אני "ג'והורי" [יהודייה]. בנוסף, אני תמיד הרגשתי שיש לי שתי ארצות מולדת. הראשונה זה אזרבייג'ן והשנייה זה ישראל, שתיהן בשבילי יקרות. שם נולדנו, משם כל השורשים שלנו ושם התרגלנו לחיות. תמיד היה לנו טוב שם, לכן זה חלק בלתי נפרד ממני [...]

מרואיינים צעירים מהדור וחצי והדור השני מודים כי זהותם הישראלית מתבטאת בעיקר בפן החברתי. מרואינת מספר 12 (בת 34) מתארת את השירות הצבאי בתור החוויה המכוננת הישראלית בחייה: "השירות מאפשר לך להיות חלק 'מהבפנוכו'". מרואיין מספר 19 (בן 23) אומר כי להיות ישראלי פירושו בעיניו "להיות בקונצרט" בין אם זה לחגוג את יום העצמאות ובין אם זה לשרת בצבא או להתנדב בתנועת נוער. זהותם הישראלית של המרואיינים תלויה במידה רבה בשילוב החברתי, והם חווים קושי ובלבול כשהם חשים בהבדלים התרבותיים. מרואיין מספר 16 מתאר שקשה לו לשלב בין המנטליות של הבית שהוא מגיע ממנו ובין הזהות הישראלית. מרואיין מספר 10 (בן 23) מתאר תהליך של אובדן הזהות הקווקזית הנובע מהרצון להיות חלק מהחברה הישראלית:

להיות ישראלי זה לאבד את עצמך ולהיות כמו כולם, להתנהג כמו כולם, בשביל להתקבל לחברה ישראלית. זה לוותר על הרבה תכונות אישיות. זה מתחיל בתקשורת בסיסית, אתה צריך לתקשר עם אנשים כמו ישראלי, לדבר בצורה אחרת, ואתה לא באמת כזה אבל אתה חייב לדבר ככה כי זה מה שגורם לך להיות חלק מהחברה. בנוסף זה כל מיני דברים שאתה פחות מתחבר אליהם, פחות עצמך ויותר כמוהם.

לעומת הצעירים, העולים המבוגרים מהדור הראשון אינם מביעים צורך להשתייך לחברה הישראלית או לאמץ זהות ישראלית. רבים טוענים שעל הבדלי מנטליות נוספת גם אי-ידיעת השפה העברית במידה מספקת, ואלה מציבים בפניהם מחסומים. מרואיינת מספר 8 (בת 60) טוענת שלהיות ישראלי קשור לגיל, והבעיה שלה היא שעלתה בגיל מבוגר מדי. היא מציינת שהתרגלה לחיות לפי הקודים התרבותיים הקווקזים הטבועים בה והיא מתגעגעת לאזרבייג'ן ארץ המוצא שלה. מרואיינת מספר 15 (בת 77) מהרהרת בקול רם שאם היא חיה פה כבר 20 שנה, עליה להחשיב את עצמה ישראלית אך היא אינה דוברת את השפה עדיין. עם זאת, היא מדגישה בנחרצות שהנכדים שלה הם ישראלים בכל המובנים.

חשיבות עליונה מקבלת הזהות היהודית שהמרואיינים הצעירים והמבוגרים גם יחד מגדירים כרכיב ראשון בזהותם. המרואיינים מתארים זהות יהודית שורשית השזורה בזהות העדתית אך מתקשים לתת הגדרה מדויקת למשמעות הנגזרת ממנה ומתארים קשר עמום בין מסורת, דת ולאום. ביחס לדת, מתוך 30 מרואיינים, 21 מגדירים את עצמם שומרי מסורת, שבעה חילוניים ושניים בלבד מגדירים עצמם דתיים. למרות הזיקה למסורת דומה שיוצאי הקווקז מתקשים להתאים את עצמם להגדרות הדתיות המקובלות בחברה הישראלית. הדבר יוצר דימוי עצמי בעייתי בקרב בני העדה בנוגע לזהותם הדתית. מרואיינת מספר 26 (בת 38) מתלוננת על בני העדה החוזרים בתשובה ועל כך שעבורם המסורת היהודית מקווקז אינה "יהודית מספיק". היא אומרת עוד שאף-על-פי שלמדה בבית ספר דתי-לאומי, אין היא מרגישה שייכת לזרם דתי ספציפי אלא למסורת הקווקזית שהייתה נהוגה בבית הוריה. מרואיין מספר 20 (בן 34) משתף בתהליכים האישיים שעבר כאשר חזר בתשובה בגיל 13 ובחר ללמוד בישיבה מיד עם העלייה לארץ:

הזהות הקווקזית שלי איך שאני מגדיר את עצמי כקווקזי היא מתערבבת בזהות היהודית, כי בעצם משם זה התחיל לצמוח, הם באמת צמחו שזורים ככה [...] הקווקזיות האוטנטית שלי, זה בעצם מה שאני רציתי להביא לעדה שלי, זאת אומרת אני רציתי להביא מעולם התורה, לתקן כמה דברים, לעשות מיקס, מה שלא הצלחנו לעשות נכון ולהביא את זה לעדה. לא הצלחתי לעשות את זה כל כך כי בעצמי התחלתי להיות בספק בכמה דברים אבל זאת הייתה המטרה העיקרית.

אשר לתרבות הקווקזית, ניתן להבחין בהבדל משמעותי בין העולים שעלו בגיל מבוגר דיו (35 - 57) לבין העולים שעלו בגיל צעיר מאוד (3-17) ולמעשה גדלו אל תוך החברה הישראלית. המבוגרים גאים בתרבותם ורוצים לשמר את המסורת מקווקז. לדוגמה, מרואיינת מספר 8 (בת 60) אשר עלתה לארץ בגיל 50, מתלוננת שחבל לה מאוד שהשפה הג'והורית הולכת ונשכחת, לדבריה הייתה רוצה שגם הנכדים ילמדו את השפה שהיא שפת האם שלה. הצעירים, לעומת זאת, חווים רגשות מעורבים כלפי תרבותם העדתית. מצד אחד צעירים רבים שומרים על זיקה לתרבות ולשפה וגאים בהן, ומצד שני קיימת תחושת נחיתות בתוך החברה הישראלית, שמשקפת עבורם תרבות מודרנית, ומנהגי העדה עלולים להיחשב בה פרימיטיביים. מרואיין

מספר 21 (בן 27) שתחילה הגדיר את עצמו קווקזי, חוזר ומדגיש שאינו "קווקזי אדוק מדי" כי הוא אדם ליברלי. מרואיין מספר 2 מבטא את תחושותיו באופן דומה:

המדינה פה והתרבות פה והכול פה מאוד מודרני ואיפשרו להיות קווקזי כמו של פעם זה פרימיטיבי ואני רוצה להתקדם [...] לפעמים המנהגים האלה מתחילים קצת להיות מצחיקים [...]

מרואינת מספר 24 (בת 24) מתארת מצב שבו התביישה בזהות העדתית שלה:

פעם היה לי ממש קשה עם הזהות הקווקזית ולא אהבתי אותה והתרחקתי קצת, הושפעת מאוד מהאחים הגדולים שלי שקיבלו חינוך רוסי ולפני שעלו לארץ יש לי אחות שעד היום היא מתכחשת לקווקזיות שלה [...]

בחינת הקונפליקט העיקרי שמתעורר בין הזהויות מעלה כי אין הלימה בין זהותם העדתית והיהודית של העולים לבין זהותם הישראלית. מרואיין מספר 10 (בן 23) מדגיש כי מדובר בשני עולמות שונים לחלוטין. מרואיין מספר 7 (בן 26) מסביר שיש התנגשות בין הזהויות כי הישראלים נוטים לכיוון מערבי ואילו הקווקזים משקפים מנטליות יותר מזרחית. מרואינת מספר 27 (בת 24) טוענת שההבדל העיקרי מתבטא בכך ש"הקווקזים יותר פרימיטיביים ומסתגרים לעומת הישראלים". ואילו מרואינת מספר 24 (בת 24) מעלה את הטענה שההבדל נעוץ בכך שהזהות הקווקזית מבוססת על יהדות עם מנהגים ותרבות נבדלים משלה, לעומת הזהות הישראלית השונה בתכלית. מרואיין מספר 17 (בן 30) טוען שהמפריד בין הזהויות הם בעיקר "הערכים של הקווקזים".

באשר לעולם הערכים, המרואיינים הציגו מאפיינים המושרשים בנורמות ההתנהגות כחלק מזהותם הקווקזית, כמו "הכבוד" שהוא קוד תרבותי המתבטא בכל תחומי החיים. המרואיינים מתארים קושי לקבל את היעדרו של ערך כבוד דומה בחברה הישראלית. המסגרת המשפחתית (הגרעינית והמורחבת) גם היא נתפסת כערך. מרואינת מספר 24 (בת 24) מספרת שאצל הקווקזים המשפחה היא מעל הכול וערך זה חסר בחברה הישראלית.

2. התייחסותם של בני העדה לגורמים המסייעים להשתלבותם בחברה הישראלית ולגורמים המעכבים אותה

מרואיינים רבים מתארים תהליך קליטה שלווה בקשיים מרובים, בעיקר בקרב העולים המבוגרים. המצב הכלכלי החדש שבר את המוסכמות המסורתיות לפיהן הגבר הוא ראש המשפחה ועול הפרנסה מוטל עליו. לאלו נוסף גם הקושי שבמפגש הבין-תרבותי והחברתי בישראל. המרואיינים הצעירים בני הדור וחצי והדור השני מסבירים כי קשיים אלה הובילו להסתגרות ולעובדה שהוריהם לא השתלבו עד היום בחברה בישראל. מרואיין מספר 21 (בן 27) טוען שהוריו לא השתלבו בחברה בשל הבדלי מנטליות:

[...] אני ישראלי אבל אני לא חושב שההורים שלי הם ישראליים. אני מכיר את כל הישראליות אבל ההורים שלי הם לא, אז זה קצת מתנגש לפעמים. למרות שההורים שלי הם דווקא כן ליברלים, הם דווקא כן קוראים ועובדים והכול [...] יש נגיד הומור ישראלי, שההורים שלי לא רואים את זה בתור הומור, הם לא כל כך אוהבים את זה.

מרואיינים צעירים בני הדור וחצי והדור השני מתארים כיצד הקשיים שנוצרו אצל ההורים עם העלייה והקליטה בארץ השפיעו עליהם ישירות והם הפכו בעל כורחם למתווכחים בין ההורים

לחברה החדשה, מצב שהפך את ההורים במובן מסוים לתלתיים. מרואיין מספר 23 (בן 28) מספר שמגיל שש היה לאחראי בבית וטיפל באחיו הקטנים במשך כל היום בזמן שהוריו היו בעבודה. מרואיין מספר 2 (בן 28) סבור שבמובן מסוים הילדים הפכו להיות האחראים על המשפחה כיוון שלמדו במהירות את השפה:

התבגרנו מאוד מהר ואני חושב שבכלל זה מאוד מאפיין את הילדים הקווקזים שילדים בני 16 כבר חושבים כמו בני 40. כי אנחנו כבר חינוכו את ההורים שלנו, פתאום אנחנו דואגים להם, פתאום אנחנו כבר קוראים מסמכים של דואר שילד בן 14 לא אמור להבין את זה ופתאום אנחנו כן מבינים את זה וללכת עם אימא לברר לגבי משכנתא [...]

מלבד הקשיים בבית, נאלצו העולים הצעירים להתמודד גם עם קשיים חברתיים. המרואיינים מתארים מקרים שבהם נקטו באלימות בתגובה לפגיעה בכבודם. מרואיין מספר 17 (בן 30, עלה בגיל 7) מציג סיפור דומה:

אני גרתי במקום לא כל כך ידידותי באותה תקופה, באופן כללי לאנשים ששונים מהם [...] והיו אנשים נחמדים מאוד והיו אנשים שהיו לא נחמדים מאוד, וההתבטאות הזאת "תחזרו לרוסיה, רוסים מסריח" זה משהו שהביא אותי להרבה מכות. אבל נאלצנו להסתדר.

מרואיינים רבים מספרים שבגלל פערי מנטליות הוריהם לא היו מסוגלים להתמודד עם הבעיות שהתעוררו כשילדיהם למדו בבית הספר. מרואיין מספר 17 (בן 30) מספר שהיו לו בעיות בבית הספר אך לא היה ביכולתו לשתף את הוריו מכיוון שהם לא היו מבינים את המצב. מרואיין מספר 1 (בן 25) טוען כי ילדים מבית קווקזי מתקשים להשתלב לגמרי בחברה בעיקר בגלל המבוגרים:

אני הולך לקהילה הקווקזית בחדרה לשיעורי חונכות שהבוגרים מלמדים את הילדים. הם משתלבים אבל איכשהו לא משתלבים. כאילו בבית יש עדיין משהו סגור כזה, לא יודע, קשה להגדיר את זה. הם בפני עצמם מסתדרים, אבל כאילו הבית עדיין לא משולב, זה כמו להגיד "בוא נצא לטייל אבל אל תבוא אליי הביתה". זה סוג של בעיה שאני לא יודע להסביר אותה והיא נובעת מהמבוגרים יותר.

מרואינת מספר 27 (בת 24) מעלה טענות חמורות בנוגע לחוסר ההשתלבות של המבוגרים. היא מספרת כי הם התקשו למצוא את עצמם מבחינה מקצועית וחברתית, הם עובדים בעבודות נחותות ו"תקועים", לדבריה, בגבולות הקהילה. לטענת המרואינת, הקהילה "סוגרת עליה", לכן היא מתרחקת ממנה ומכל מה שקשור בה. זאת ועוד, בקרב הצעירים קיימת גם רתיעה ממנהגים מסוימים של בני העדה העלולים להיראות מגוחכים או מיושנים בעיני הישראלים. מרואינת מספר 5 (בת 27) משתפת בסיפור אישי קשה שבו נהרגה בפיגוע אחותה החיילת. בפיגוע זה נהרג עוד חייל מהעדה והיא מתארת תחושות מאוד קשות כלפי בני העדה מאירוע ההלוויה והאזכרות המתקיימות בכל שנה:

[...] בגלל שהוא קווקזי והיא קווקזית, המשפחה שלו בחרה לשים על הקבר של אחותי טבחו [ממתקים מסורתיים] כביכול שהם התארכו למרות שהם כלל לא הכירו בחיים. וזאת למרות שהם בכלל לא שאלו אותנו [...] היה 17 הרוגים באותו פיגוע וחלקם היו מאותה עיר. אנחנו עושים אזכרה כל שנה והם היחידים שבאים עם "הגריי" [קינות] שלהם ואת מבינה? זה הקושי ופה הקושי של הקווקזים שכן רוצים להשתלב בחברה

הישראלית מול הקווקזים שרוצים להישאר בתוך הקונכייה שלהם. איפשהו בפנים עמוק הם מביישים אותי! כי אני קווקזית והם קווקזים [...] מה, עוד יחשבו שאנחנו כמוהם?!

יחד עם זאת, הושמעו טענות גם ביחס לחוסר התייחסות והערכה כלפי הזהות הקווקזית בחברה הישראלית. לדעת מרואיין מספר 20 (בן 34), בחברה הישראלית יש התעלמות מתרבותם של יהודי קווקז. לטענתו, גם כאשר יש התייחסות, לרוב היא באה לידי ביטוי בזלזול:

ההתעלמות היא גמורה ומוחלטת ואם הייתי איכשהו מנסה בתור ישראלי לגמרי לייחד את עצמי בתור קווקזי, הייתי נתקל ביחס מזלזל. אין יחס וכשאתה מנסה להביע את עצמך כקווקזי היחס מזלזל.

טענה דומה משמיע מרואיין מספר 4 (בן 37):

הישראלים לא מכירים את התרבות הקווקזית. אנחנו הצעירים הקווקזים מכירים את התרבות המרוקאית כי אנחנו הולכים למסעדות שלהם ואנחנו יודעים את התרבות הערבית והתימנית אבל הישראלים לא יודעים את שלנו. אנחנו צריכים לשרש גם לישראלים ולשאר העדות במדינה מה זה קווקזי, מה זה אוכל קווקזי [...] כי בינתיים אין הם מכירים את התרבות? שאסור להתעסק עם הקווקזים, שהם מסוכנים.

בהקשר זה מרואיינים מתארים את הסטיגמות המוטבעות בבני העדה. מרואיין מספר 30 (בן 24) טוען שאין לקווקזים שם טוב בישראל וניתן להיווכח בכך כאשר סטייתו של אדם אחד מדרך הישר מטילה דופי בעדה כולה. מרואיין מספר 6 (בן 31) מתאר מקרים שבהם מנעו את כניסתו למועדון בגלל זהותו העדתית. מרואיין מספר 23 (בן 28) מספר שבצבא יצא שמם של חיילים יוצאי הקווקז ככאלה שהשיגו פטור ולא ניקו שירותים ומטבח והוא מתפלא על כך שהישראלים מכירים את "הצדדים השליליים" של יוצאי הקווקז אך לא את "הצדדים החיוביים". מרואיין מספר 25 (בן 33) העומד בראש עמותה לקידום קווקזים, מתאר את הקושי בתיקון התדמית שיש ליוצאי קווקז בארץ והוא מדגים זאת באמצעות האירוע הבא:

היה רצח משפחת טורשנקו, ערפו ראשים למשפחה שלמה. בתקשורת הציגו קצין בכיר במשטרה שבהודעה ראשונה אמר שיש "סממנים של מאפיה קווקזית" וזה עשה את כל העבודה. כל מה שאנחנו עבדנו ושידרנו שיש פה קהילה אחרת, שיש פה קהילה משכילה - הלך. מילה אחת כזאת בערוץ השני הרסה עבודה של עשר שנים. בסוף זה לא היה בכלל קווקזים. העלינו את הנושא הזה בכנסת ובעקבות זה עבר חוק בשלוש קריאות שבכלל לא צריך לדבר על העדה של הפרט גם אם הוא נמצא תחת חקירה.

היחסים המורכבים עם החברה הישראלית מתבטאים גם בדפוסי התנהגות המבליטים הבדלי מנטליות בין העולים מקווקז והישראלים. מרואינת מספר 3 (בת 51) מרגישה שקשה לתת אמון בישראלים. מרואינת מספר 8 (בת 60) מרגישה שיש ישראלים שלא מבינים אותה ולא מתחשבים בה. מרואיין מספר 10 (בן 23) מסביר שאינו מתחבר למנטליות הישראלית כי במנטליות השמרנית שלו יש יותר דרך ארץ. לטענתו במנטליות הישראלית חסרים הערכה וכבוד ביחסים בין אדם לאדם. הוא חש שכל הזמן "מתחכמים איתו". מרואיין מספר 21 (בן 27) טוען שהחוצפה הישראלית מבדילה בין ישראלים לקווקזים כי הקווקזים הם עם תמים ופשוט. מרואינת מספר 11 (בת 26) משתפת בתחושות דומות:

כשאני הולכת לריאיון עבודה אני מרגישה את ההבדל ביני לבין מרואיינים אחרים, כי צריך להיות חד-לשון כזה. אולי זה בכלל קשור לאופי [...] זה משהו בתרבות הישראלית שאני לא מרגישה חלק ממנה.

3. התייחסות העולים לתהליכי שינוי תרבותיים וחברתיים ודרכי ההתמודדות שלהם עם מצבם בישראל

הבדלים בין מרואיינים מבוגרים בני הדור הראשון ובין צעירים בני הדור וחצי ניכרים גם בדרך שהם מגדירים את מצבם. הצעירים מדווחים על דימוי נמוך שיש לבני העדה, מבוגרים בני הדור הראשון מפגינים יותר אדישות בנושא זה ורובם אינם מתארים כלל תחושות של קיפוח חברתי. לדוגמה, מרואינת מספר 3 (בת 51) סבורה שהקווקזים תמיד נחשבו "עם טוב", עם של אנשים בעלי כבוד ו"אוכל טעים". מרואינת מספר 8 (בת 60) מתבטאת בצורה דומה:

כולם מעריכים את העדה הקווקזית, כולם חושבים עליה בהקשר חיובי כל הקווקזים נחשבים לאנשים טובים. כי הם אנשים עובדים, טובים, הם עוזרים לאחרים.

המבנה המסורתי של המשפחה ותפקידיהם של הגבר והאישה במשפחה עברו תמורות משמעותיות עם העלייה לישראל. מרבית המרואיינים סבורים כי שינויים אלה הובילו לפירוקן של משפחות רבות. מרואיין מספר 21 (בן 27) סבור כי הוריו התגרשו בין היתר מסיבה זו. מרואיין מספר 2 (בן 28) טוען שהבעיה העיקרית הייתה בקשיי הפרנסה אשר פגעו באגו הגברי:

ההורים חוו קשיים לא נורמליים ומן הסתם היו גם ויכוחים וריבים על זה וכשילדים רואים את זה, זה לא נעים. כשאבא לא מצליח למצוא עבודה הוא עצבני כל הזמן וזה קשור כבר גם לגאווה הקווקזית, כי גבר שלא יכול לפרנס שני ילדים ואישה זה משפיל אותו. שם היה לו מקצוע מאוד מכובד ושני בתים ולא היה צריך לדאוג לכלום. פתאום פה הילד מבקש ממך ברד בשקל וחצי ואתה לא יכול להרשות לו [...]

יחד עם זאת, המרואיינים דוחים את הסברה לפיה מעמד האישה בקווקז היה יותר נמוך. לדעת מרואינת מספר 26 (בת 38) תפיסה זו שגויה מכיוון שהאישה היא זו שניהלה את חיי המשפחה ואף את החיים היהודיים בבית. לדבריה, האישה הייתה אשת אשכולות והגבר היה מפרנס לכן מעמדה היה חשוב. מרואיין מספר 20 (בן 34) סבור שהתקיים מתאם הפוך בין מעמד האישה למעמד הגבר במשפחה. ככל שמעמד האישה עלה כך ירד מעמדו של הגבר. זאת ועוד, לדבריו יש נסיגה מאוד רצינית בכל מה שקשור להתפתחות הגברים בארץ הן בתחום ההשכלה הן בתחום התעסוקתי. לדבריו, הנשים התפתחו והשתלבו הרבה יותר טוב. זאת כנראה בשל העובדה שהגברים מאוד קיצוניים בתגובותיהם, וברגע שאיבדו שליטתם על התא המשפחתי – הגיעו למצבים של הרס עצמי. לנשים לעומת זאת היה קל יותר להתמודד מבחינה חברתית:

גברים קווקזים בארץ נאלצו לספוג הרבה השפלה וזלזול. כל הדברים האלה אני חושב קרו בכל המשפחות אבל אני זוכר במשפחה שלי שאבא בא, וסיפר ברגשות סוערים שמנהל העבודה שהוא חצי מהגיל שלו, צעק עליו שהוא לא הזיז איזה קרטון בזמן. והוא פשוט לא היה רגיל הוא היה נסער והתרגש כל כך [...] אני זוכר את כל הסיפורים האלה ואני זוכר שגם אימא התרגלה יותר, הבגדים שהיא בחרה היו כבר בגדים אחרים [...]

בהקשר זה, מקצת המרואיינים סיפרו שככלל, חיי הנשים בארץ השתנו מאוד. בעבר גדלו הבנות באווירה משפחתית שמרנית מאוד, שמרו על צניעותן והתחתנו בגיל צעיר, ואילו היום נפרצו הגדרות. מרואיין מספר 19 (בן 23) מסביר שלפעמים תופעה זו הופכת שלילית וגורמת לבנות

רבות לנטוש את הערכים שהן גדלו עליהם. המרואיינים מתארים שינויים מהותיים שהתרחשו בתא המשפחה המסורתית. אחד השינויים הבולטים הוא התפרקותה של המשפחה המורחבת למשפחות גרעיניות. מרואיין מספר 20 (בן 34) אומר שלתהליך הזה מתלווה גם שינוי ערכים והוא מדגים מחייו הפרטיים:

היחס שלנו למבוגרים הוא כבר לא אותו יחס. אם בקווקז כל שבוע היינו רגילים ללכת לסבתא ולבדוק מה שלומה, ללכת לראות אם משהו שבור ולתקן לה את זה. אז אין את זה פה. אין את זה גם בגלל שאנחנו חיים בישראל [...] הכול השתנה, היחס למבוגרים השתנה, היחס להורים השתנה. אני כילד קטן הייתי צריך להישאר בבית של ההורים כביכול זה "החוק", הילד הכי קטן נשאר בבית עד שההורים הולכים לעולם ואז הבית עובר אליו והוא ממשיך לגור שם. זה היה מקובל כי אבא שלי נשאר לגור בבית של ההורים שלו והבית של ההורים הפך להיות הבית שלו ששם אני גדלתי וזה מה שהיה צריך לקרות פה. אבל לא, אנחנו יצאנו מהבית למרות שאימא נשארה לבד ולמרות כל הסיפור הרגשי הזה מסביב. אבל אנחנו התחלנו חיים חדשים צעירים משלנו עם כל ההחלטות שלנו. שגויות או לא שגויות אבל אלה החלטות שלנו, זה דרך אגב לא היה יכול להיות בקווקז. לא הייתי יכול לעשות את זה בשום מחיר.

על אף שהמרואיינים מעידים על הצטמצמות המשפחה המורחבת והתפרקותה למשפחות גרעיניות ועל שינויים המתחוללים אצל יוצאי הקווקז בתפיסת מוסד המשפחה, נראה שהעולים עדיין נוטים לתת יותר אמון בבני העדה ואף בוחרים להתגורר בסביבתם. מרואיין מספר 16 (בן 23) מעיד שהחברים הקרובים שלו הם קווקזים כי הוא חש שהוא יכול לתת בהם אמון. רבים מדגישים שבעת צרה הם נוטים לפנות לבני המשפחה הגרעינית או לבני המשפחה המורחבת ולא לאנשים שמחוץ לקהילה. מרואינת מספר 5 (בת 27) מסבירה שהדינמיקה שיש בין בני משפחה קווקזים זו דינמיקה ייחודית שמאוד חסרה לה.

עם זאת, המרואיינים מותחים ביקורת על ההירדרדות הערכית שחלה אצל בני העדה ועל השינויים שחלו בקוד ההתנהגותי שהתבסס על כבוד. מרואיין מספר 10 (בן 23) מסביר שהשינוי הערכי אצל בני העדה מורכב מאוד: "מצד אחד הם התפתחו מאוד עם ההשתלבות בארץ וזה חיובי, מצד אחר בכל מה שנוגע לחינוך הם הידרדרו וזה שלילי". מרואיין מספר 2 (בן 28) משתף בתחושות האישיות מהחוויות שהוא חווה בתור די ג'יי בחתונות קווקזיות:

[...] אני מרגיש חוסר פרגון בעבודה שלי שאם נגיד מגיע די ג'יי ישראלי יתייחסו אליו טוב, יחייכו אליו, אבל ברגע שיש די ג'יי קווקזי ידרכו עליו וזה הפך להיות כל כך מגעיל שאני בורח משם. היום 70% מהאירועים שלי הם ישראליים. והכבוד הזה אחד כלפי השני נעלם אצל הקווקזים. המרמור הזה מגיע מאיפשהו. אני מבין שאנשים עזבו שם אדמות, עסקים, בתים, מקצועות ותארים. כשהמרמור הזה קיים, לא פלא שכל כך הרבה זוגות מתגרשים, אצל קווקזים זה נהיה פופולרי, פעם זה היה בושה ועכשיו מותר [...]

מרואינת מספר 26 (בן 38), מותחת ביקורת על ההתייחסות לדת ולמסורת. לדבריה נוצר חלל ריק אצל בני העדה בכל הנוגע למסורת, ויש לכך ביטויים שליליים רבים, כמו עיוות של מנהגים דתיים מסורתיים ובמיוחד אימוץ רכיבים דתיים זרים לעדה. לטענתה מגמה זו מקורה באובדן זהות ובניסיון למלא את החלל שנוצר בארץ דרך המצאת זהות חדשה. רוב המרואיינים טוענים שלדעתם יהודי הקווקז לא השתלבו כראוי בחברה. הרצון להשתלב בחברה מבליט נטייה "להיפטר" מסממנים עדתיים ככול האפשר, ולהפוך להיות ישראליים ככול האפשר. כך לדוגמה מרואיין מספר 16 (בן 23) משתף במאמצים שהשקיע כדי להיות חלק מהחברה הישראלית:

דווקא כשהרגשתי שונה אז העבודה שלי הייתה יותר חזקה לא להרגיש שונה אם זה בהתחלה לקלוט שיש לי מבטא ולהוריד אותו. זה גם תהליך שאתה עובר [...] ואז אתה עולה ועולה ואז אתה מבין שאתה שם ושום דבר לא משפיע עלייך ואתה ישראלי לכל דבר.

המצב שונה בכל הנוגע לדרכי התמודדות של המבוגרים שבניגוד לצעירים בוחרים לשמר את זהותם הנבדלת ואינם מדחיקים את הגעגועים לארץ מוצאם ולעברם. כך מתארת זאת מרואינת מספר 8 (בת 60):

פעם בשבוע, אולי בשישי ושבת אני יוצאת לטייל ליד הים, אם מישהו חברה או אחות תצא איתי אז בסדר, אם לא אז אני יוצאת לבד איפה ששקט [...] אני הולכת לטייל ליד הים ומזכרת בבאקו ומתמלאת בזיכרונות יפים ושרה לעצמי.

כל המרואיינים הסכימו כי מה שיבטא את השתלבותם האמיתית של יוצאי הקווקז וישפר את הדימוי העדתי הוא השתלבות תעסוקתית ורכישת השכלה. כך מסביר זאת מרואיין מספר 20 (בן 34):

הסממן הראשון שאני ארצה לראות ואז אני אדע שהחברה השתלבה זה כשנהיה בעמדות מפתח בשלושה תחומים: כלכלה צבא, פוליטיקה. אלה שלוש הזרועות שאני רוצה לראות שם את יוצאי העדה אבל כאלה שיזדהו כיוצאי העדה, כלומר אם יגיע מישהו עם שם משפחה מעוברת, גם אם יהיה לו שם משפחה קווקזי אבל לא יזדהה בתור יוצא קהילה, זה בחירה אישית שלו, אף אחד לא רשאי בכלל לבוא אליו בטענות אבל אם הוא לא יזדהה זה לא יהיה שילוב. רק מישהו שיזדהה בתור יוצא העדה ויהיה בעמדת מפתח.

בהקשר זה, ניכר כי צעירי העדה מנסים לפעול למען שיפור מעמדם. כך לדוגמה מרואיין מספר 19 (בן 23) מספר על אתר שהקים עבור יוצאי קווקז בארץ אשר מכיל תכנים הקשורים לתרבותם (היסטוריה, מוזיקה, מאכלים ועוד). המניע ליוזמה זו הוא "הרצון להפחית את רגשי הנחיתות שקיימים אצל צעירי העדה ולהאיר את התרבות הקווקזית מהצד היפה שלה". מרואיין מספר 25 (בן 33), יושב ראש עמותה של עמותה למען יוצאי הקווקז בישראל, סיפר כי חברי העמותה יזמו הוצאת מגזין לחבריה. כשנודע להם כי ארגון יונסקו כלל את השפה הג'והורית הקווקזית ברשימת השפות הנכחדות, הם הוסיפו מדור עם מילים בג'והורית ותרגומן לעברית כדי שהצעירים יכירו את השפה. מרואיין מספר 2 (בן 28) הוציא דיסק ראפ בג'והורית – לדבריו הוא היחיד שעשה זאת – וזכה להצלחה בקרב הקהילות הקווקזיות בארץ ובחוץ לארץ.

דיון ומסקנות

פרק זה עוסק במסקנות העולות מן הממצאים בנוגע להשלכות המפגש הבין-תרבותי של העולים מקווקז בשנות התשעים עם החברה הישראלית, ובעמדות של יהודי קווקז ותפיסותיהם בנוגע למקומם בחברה הישראלית ושילובם החברתי והתרבותי. הדיון יעסוק תחילה בקונפליקט הערכי-תרבותי העולה מתוך העמדות והתפיסות של המרואיינים ולאחר מכן יעסוק גם בהשלכות שיש לקונפליקט זה על שיח הזהויות של הקהילה בישראל.

קונפליקט תרבותי חברתי

המעבר מתרבות לתרבות והמפגש עם החברה הישראלית עוררו אצל העולים קונפליקט תרבותי, חברתי וערכי. במעבר זה התגלו קשיים בהגדרת הזהות: התנגשות בין ערכים שונים בעולמם הם ופער בין סולם הערכים התרבותי שלהם ובין הנורמות החברתיות בישראל. הצורך לברור בין עמדות שונות שהעולים ביטאו הדגיש את ההבדלים בין עולים מהדור הראשון לעולים מהדור וחצי ומהדור השני.

צעירים בני העדה רואים לעיתים קרובות את תרבותם כמיושנת לעומת התרבות הישראלית הנושאת אופי מערבי. דוגמה לכך הוא מרואיין מספר 2 (בן 28) אשר ציין הלימה בין זהותו הישראלית ומידת היותו מתקדם ומודרני. הזהויות של יוצאי הקווקז בישראל מתגבשות תוך כדי שיח מתמיד, אף כי לא בהכרח גלוי וישיר, עם החברה הישראלית. בני העדה מאמצים עמדות ותפיסות בנוגע לזהותם, בין היתר בהשפעת מסרים הלוקים בפשטנות וחוסר מודעות המתייגים את יוצאי הקווקז ותרבותם תיוג שלילי. כתוצאה מכך לא ניתן מקום לייחודיות התרבותית של הקהילה ונשלל מראש הניסיון לעמוד על טיבה של תרבות זו ולהכירה כראוי. בדיאלוג הממושך של יוצאי הקווקז עם החברה הישראלית בולטת מרכזיותו של הפן החברתי. זהותם הישראלית של עולים אלה נקבעת על-פי מידת שותפותם במסמנים החברתיים המרכזיים בחברה. אחד המסמנים החשובים הוא השירות הצבאי שהודות לו בני העדה רואים את עצמם חלק מההוויה הישראלית. מרואינת מספר 12 (בת 34) הסבירה כי "דווקא השירות הצבאי מאפשר לך להיות חלק 'מהבפנכו'". כלומר, השירות הצבאי הוא הפותח שער אל החברה. השותפות במסמנים החברתיים היא אחד האמצעים של הצעירים לאמץ מאפיינים של זהות ישראלית.

קונפליקט בעל משמעות עמוקה עוד יותר הוא בין התודעה היהודית השורשית של בני העדה ובין הזהות הישראלית. זהותם היהודית של יוצאי הקווקז, כפי שמרואיינים תיארו אותה, שזורה בזהותם העדתית. הדבר משתקף בהגדרה הראשונית שהמבוגרים נוטים לתת לעצמם: "ג'והור" ובשפה המבטאת זהות יהודית ותרבות נבדלת וייחודית. בבחינת הפער שנוצר בין הציפייה להגיע למקום שבו יגשימו את הקיום היהודי שלהם ובין המפגש הישיר עם תרבות ישראלית ועם תרבות יהודית שונה משלהם, נגרמו תחושות אכזבה וניפוץ אשליה. הסתבר כי לא זו בלבד שהחברה הישראלית אינה פתוחה לקבל את זהותם העדתית, היא אף מערערת על מאפייני הזהות היהודית שלהם שלא עולה בקנה אחד עם ההגדרות החברתיות המקובלות.

לצד הרגשות המעורבים של צעירים מהדור וחצי שגדלו בתוך החברה הישראלית, קיימת התבצרות של בני הדור הראשון, שעלו בגיל מבוגר, סביב הקהילה והמסורת העדתית. בני הדור הראשון רואים את זהותם הקווקזית-יהודית קודמת לכל זהות אחרת. הקשר לחברה הישראלית מתבטא אצלם באמצעות ילדיהם הדוברים עברית ומכירים את הקודים והכללים של החברה הישראלית. כפי שאמרה מרואינת מספר 15 (בת 77) כי אומנם אינה יודעת את השפה גם אחרי שני עשורים בארץ, אך ילדיה הם ישראלים לכל דבר. התופעה שהעולים המבוגרים אינם דוברים את השפה העברית במידה מספקת גם אחרי פרק זמן ארוך בארץ, היא ביטוי לדפוסים של חוסר הסתגלות. המבוגרים מביעים געגועים לארץ המוצא, לתרבותה ולמסורת שלה, ויחד עם זאת – הערכה וזיקה למדינת ישראל. ההסבר לחוסר הרצון להשתלב בחברה לרוב נתלה במחסום הגיל והשפה. המשמעות היא שקיים פער בין הדור הצעיר לדור המבוגר באשר לתפיסת זהותם

העדתית והישראלית והוא יוצר קונפליקט בין הדורות. הצעירים לעיתים רואים בהורים מכשול המעכב את השתלבותם בחברה. אף כי קיימים רכיבים תרבותיים וערכיים ייחודיים בזהותם של יהודי קווקז המצמצמים את הפערים בין הדורות. למרות רצונם של צעירים מהדור וחצי להשתלב בחברה, מוטבע בהם הקוד התרבותי-ערכי של מסורת כיבוד הורים ומבוגרים הכרוך בכיבוד העולם הישן בכללותו, דבר זה מדגיש עוד יותר את המורכבות בתהליכי גיבוש זהותם.

הממצאים מעלים את הסברה שקיימת בקרב המרואיינים כי שינוי במעמד האישה עם העלייה לארץ הוביל לפירוק משפחות רבות. דומה כי האתגר העיקרי שיוצאי הקווקז התמודדו עימו בהקשר המשפחתי קשור בפגיעה בדימוי העצמי של הגברים, מסיבות שאינן קשורות למעמד האישה באופן ישיר. מרואיין מספר 2 סיפר על אביו שהרגיש מושפל מכיוון שלא יכול היה לפרנס את אשתו ושני ילדיו בארץ בזמן שבמולדתו היה בעל מקצוע מכובד. התווסף לכך המפגש עם התרבות הישראלית אשר ערער את הזהות הגברית של יוצאי הקווקז. במקרים מסוימים הם חשו זלזול ופגיעה בכבודם. אפשר לומר שהמוסכמות והקודים ההתנהגותיים המסורתיים של הגברים נשברו, ותחושת חוסר האונים הובילה להנמכת הדימוי העצמי. בהקשר זה המרואיינים העידו כי הנשים בארץ השתלבו בצורה הרבה יותר טובה לעומת הגברים הנמצאים בנסיגה.

יהודי הקווקז בחברה הישראלית: שיח הזהויות והשלכותיו

מן האמור לעיל ניתן להסיק כי תמונת המצב החברתית-תרבותית של יהודי הקווקז בארץ היא במידה רבה פועל יוצא של שיח זהויות מתמשך. לכאורה, קיימת מידה מסוימת של השתלבות חיצונית ותחושת שייכות לאומית. אך השתלבות זו אינה משקפת תהליך מקיף המכיל את המורכבות הנובעת מחוסר ההלימה שבין הזהויות, אלא היא בעיקר תוצר של התגמשות והתאמה עצמית לתבנית חברתית, במחיר של התעלמות או הדחקה של מאפייני זהות מהותיים. דפוסים אלה נובעים מחוסר ההיכרות של החברה הישראלית עם תרבות העדה הקווקזית ומתחושת חוסר הערכה כלפי הזהות העדתית שחשים חבריה. אלה מהולים גם ברגשי נחיתות שבני העדה עצמם חשים ביחס לתרבותם.

על אף זאת, קיימים הבדלים בין העמדות והתפיסות של הצעירים מהדור וחצי והדור השני בנוגע למקומם בחברה הישראלית לבין אלה של המבוגרים מהדור הראשון. דומה שההבדל נובע הן מן השאיפות של הצעירים להשתלב בחברה, הן מן ההבדלים בתהליכי עיצוב הזהות שהיו כרוכים בעלייה ובהשתלבות. הפער מקשה עוד יותר על הצעירים להשתלב בחברה, ואילו המבוגרים חשים מעין אפתיה כלפי מעמדם החברתי. השפעתם של המבוגרים על הילדים תרמה להתעצמותו של הקונפליקט ולתחושת נבדלות בתוך החברה הישראלית. בהקשר זה מדגימים תיאוריו של מרואיין מספר 21 את חוסר תחושת השייכות של הוריו: "[...]אני ישראלי אבל אני לא חושב שההורים שלי הם ישראלים [...]".

הטענות החוזרות ונשנות של יוצאי הקווקז בדבר חוסר הערכה כלפי זהותם העדתית בחברה הישראלית, מעידות על קונפליקט שריר וקיים גם היום אצל בני העדה הצעירים. המרואיינים התלוננו כי בניגוד לעדות אחרות, אין היכרות עם התרבות של העדה כפי שהיא, ובולטות רק הסטיגמות שדבקו בה. הדבר מוביל פעמים רבות לתפיסה סטריאוטיפית ותיוג שטחי. מרואיין מספר 6 סיפר על מקרים שבהם לא הכניסו אותו למועדונים בגלל תפיסה מכלילה לפיה הקווקזים נוטים להיקלע לקטטות אלימות. בני הדור המבוגר אינם שותפים

לתחושות אלה. נהפוך הוא, מרואיינים מעל גיל 50 סברו כי הקווקזים בחברה הישראלית מוערכים מאוד. מרואינת מספר 3 אישרה כי תמיד אמרו על הקווקזים שהם עם טוב, שהם יודעים לכבד ושיש להם אוכל טעים. אפשר שההבדלים האלה נובעים מחוסר ההתערות של המבוגרים בחברה הישראלית. הריחוק החברתי ואי החיכוך מביא לחוסר דאגה, לחוסר מעורבות ולחוסר הבחנה של המצב החברתי.

לפי המודל של מירסקי (2005), תהליך התמודדות נפשית של המהגר לארץ חדשה כרוך בהתמודדות רב-שלבית שבסופה תביא התפתחות. בהקשר זה ניתן לבחון את ההבדלים הבין-דוריים בין המרואיינים. המבוגרים מתמודדים עם אובדן ופרידה ממולדתם המתבטא באידיאליזציה ודבקות בקודים, בנורמות ובערכים התרבותיים. תנאים חיצוניים של מחסור במשאבים וקשיים שפה אינם מאפשרים השלמה והשתלבות במדינה החדשה. דור וחצי ודור שני לעלייה מתמודדים עם קונפליקט בין זהויות ותחושות של נחיתות כלכלית וחברתית. על-פי המרואיינים, ההתגברות על קשיים אלה תתאפשר באמצעות שילוב התרבות היהודית מארצות המוצא כחלק מהתרבות הישראלית הכללית וצמצום הפער בחינוך והשכלה.

השלכות מעשיות מן המחקר

היהודים ההרריים עלו לישראל אחרי תהליכי שינוי דרסטיים בכל תחומי חייהם תחת השלטון הסובייטי. תנאי הקליטה הקשים במהלך שנות התשעים השפיעו על ההשתלבות החברתית והכלכלית. כיום רוב העולים ממוקמים בפריפריה הגאוגרפית והחברתית ומתמודדים עם שוליות חברתית. המסקנות הבולטות העולות מן המחקר מצביעות על קונפליקט תרבותי-חברתי בקרב העולים. בני העדה חשים כי החברה הישראלית אינה מכילה את זהותם העדתית. אפשר שהדבר נובע בראש וראשונה מחוסר המודעות של החברה בישראל למסורת התרבותית והיהודית והדימוי השלילי שדבק בה. לפנינו, אם כן, קבוצה שהחברים בה חשים כי תרבותם במידה רבה נשארה מחוץ לפסיפס הישראלי. בעיה זו מתעצמת נוכח העובדה כי צעירי העדה רואים בזהות הישראלית בראש וראשונה זהות חברתית. כלומר, אימוץ הזהות הישראלית וההשתלבות קשורים בהיבטים חברתיים ובחוויה הישראלית. למעט הקצאת משאבים שיאפשרו שיווין הזדמנויות וצמצום פערים, נדרשת פעילות לחיזוק המנהיגות הפנימית וסוכני קהילה שיוכלו לתרום למינוף הקהילה ולהעלאת מעמדה בחברה הישראלית. יש חשיבות מרובה בהעמקת ההיכרות עם המסורת היהודית והתרבות של העדה על-ידי פעילות שתשלב את תרבותם ומורשתם היהודית של יהודי הקווקז כחלק מהתרבות הישראלית. לשם כך יש צורך בפיתוח תכנים תרבותיים והיסטוריים והרחבת המחקר העוסק בקהילת היהודים ההרריים מאזור הקווקז.

הערה

1. המאמר מבוסס על עבודה לקבלת תואר מוסמך במחלקה למורשת ישראל באוניברסיטת אריאל בהנחייתם של פרופ' ראובן אנוך וד"ר אייל לוי.

רשימת מקורות

ארכיונים ואוספים

ארכיון המדינה
לשכת השר יאיר צבן - עולים מארצות מצוקה-קווקזים, 1994-1992 (תיק ISA-moia-minister-0009u13).

קליטה ישירה, 1986-1990 (תיק ISA-mof-Budget-0010tl2).

משרד העלייה והקליטה
'עולים מקווקז בין השנים 1989-2017', הממונה על ניהול ידע (16 באוגוסט, 2017).

מקורות משניים

אבידור, ח' (1976). סקר צרכים של עולים הרריים. ירושלים: הסוכנות היהודית לארץ ישראל.
אדלשטיין, א' (2001). מודל תיאורטי להסבר עבריינות נוער וסטייה חברתית בקרב יוצאי אתיופיה בישראל. מפגש לעבודה חינוכית-סוציאלית, 14, 48-25.
אלטשולר, מ' (1990). יהודי מזרח קווקז: תולדות היהודים ההרריים מראשית המאה התשע-עשרה. ירושלים: מכון בן-צבי.
ברם, ח' (2003). הכרה, היעדר הכרה והכרה שגויה בקבוצות עולים מחבר העמים. בתוך: א' נחתומי (עורך), רב תרבותיות במבחן הישראליות (עמ' 163-193). ירושלים: מאגנס.
ברם, ח' (2010). יהודי הקווקז ומקומה של תרבותם ושפתם. בתוך: ד' שפירא (עורך), היהודים ההרריים בין עבר להווה: אוסף מאמרים על יהדות ההר (עמ' 129-131). מרכז דהאן, אוניברסיטת בר-אילן.
גרינפלד, ל' (2002). הדת המודרנית? בתוך: נ' הורוביץ (עורך), דת ולאומיות בישראל ובמזרח התיכון (עמ' 29-51). תל-אביב: עם עובד.
וורף, ב' (2004). שפה, מחשבה ומציאות. תל-אביב: אוב - ז.ע.פ.
כהן, ע' (1982). עולי קווקז בישראל: קשיי קליטה והמלצות לפעולה. ירושלים: המשרד לקליטת העלייה.
לב ארי, ל' (2010). דור שני ו'דור וחצי' של ישראלים בצפון אמריקה – זהות והזדהות. רמת גן: אוניברסיטת בר אילן, מרכז רפפורט.
לב ארי, ל' (2012). האם מגדר משפיע בדור שני להגירה? זהות והזדהות אתנית בקרב צאצאי מהגרים ישראלים. סוגיות חברתיות בישראל, 14, 236-208.
מירסקי, י' (2005). ישראלים, סיפורי הגירה. מבושרת ציון: צבעונים.
מלכה, מ' (2007). פצעי זהות: הבניית האתניות בקרב נערים מ"דור הביניים" של ההגירה מקווקז. עבודת גמר לקבלת תואר מוסמך. אוניברסיטת בן-גוריון בנגב.
סבר, ר' (2000). וקיבצתי אתכם מן העמים: תהליכי עלייה וקליטה. בתוך: י' קופ (עורך), פלורליזם בישראל: מכור היתוך ל"מעורב ירושלמי" (עמ' 165-184). ירושלים: המרכז לחקר המדיניות החברתית בישראל.
סובר, ת' (2006). שפה ומשמעות: סיפור הולדתה ופריחתה של תורת המשמעים. אוניברסיטת חיפה.

ספקטור-מרזל, ג' (2008). הסיפור של הזהות או הזהות של הסיפור. *שבילי מחקר*, 15, מכון מופ"ת, 26-18.

עזר, ח' (2004). *רב-תרבותיות בחברה ובבית ספר: היבטים חינוכיים ואורייניים*. תל-אביב: האוניברסיטה הפתוחה.

שפירא, ד' (2010). ראשית המחקר היהודי על יהודי הקווקז. בתוך: ד' שפירא (עורך), *היהודים ההרריים בין עבר להווה: אוסף מאמרים על יהדות ההר* (עמ' 61-65). מרכז דהאן, אוניברסיטת בר-אילן.

Chomsky, N. (1965). *Aspects of the Theory of Syntax*. Cambridge, Mass: MIT Press.

Marshall, A. (2010). *The Caucasus under Soviet rule*. London: Routledge.

Remennick, L. (2003). The 1.5 Generation of Russian Immigrants in Israel: Between Integration and Socio-Cultural Retention. *Diaspora*, 12(1), 39-66.

Uslaner, E. (2008). Where you stand depends upon where your grandparents sat: The inheritability of generalized trust. *Public Opinion Quarterly*, 72(4), 725-740.